

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ГЛУЩЕНКО СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 347.97/.99

**ВИЩІ СПЕЦІАЛІЗОВАНІ СУДИ
В СИСТЕМІ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ**

12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Харків – 2015

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор
Сердюк Валентин Васильович,
Вищий спеціалізований суд України з розгляду
цивільних і кримінальних справ,
заступник керівника апарату.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Городовенко Віктор Валентинович,
Апеляційний суд Запорізької області, голова суду;

доктор юридичних наук, доцент
Прилуцький Сергій Валентинович,
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, професор кафедри правосуддя;

доктор юридичних наук, професор
Руденко Микола Васильович,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, завідувач кафедри
правосуддя.

Захист відбудеться «30» жовтня 2015 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Харківському юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70). Автореферат розіслано «21» вересня 2015 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Стратегічні напрями реформування законодавства про судоустрій і судочинство ґрунтуються на низці правоположень, які з метою утвердження правопорядку, заснованого на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, акумулюються в нормоплатформу, що й визначає векторність сучасної судової реформи. Однак з огляду на існування ряду негативних політичних, соціально-економічних і правових факторів, які мають вплив на ефективність судової влади та її функціонування, нині в умовах структурних перетворень в Україні оновлене законодавство, норми якого регламентують відповідний сегмент державного життя – систему правосуддя, засвідчило необхідність подальшого переосмислення його основних норм та інститутів.

Цей процес розпочато із впровадження першочергових заходів, які, на думку суб'єктів нормотворчого процесу, забезпечать необхідні та очікувані позитивні результати. Так, з аналізу реформаційних новел – Закону України від 12 лютого 2015 року № 192-VII «Про забезпечення права на справедливий суд», яким у новій редакції викладено Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Указу Президента України від 03 березня 2015 року № 119/2015 «Про Конституційну комісію», Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, – убачається, що початком відліку для конституційних і законодавчих змін є вдосконалення державно-владних інституцій з урахуванням сучасних викликів і потреб суспільства; оновлення законодавства та комплексна побудова відповідних правових інститутів. У сфері судової реформи зазначеною Стратегією з-поміж іншого задекларована необхідність визначення «дорожньої карти» – орієнтира для реалізації принципу верховенства права, забезпечення функціонування судової влади, яка відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським традиціям і стандартам захисту прав людини.

Організаційним утіленням судової влади є система судів, що являє собою складну, багатоступінчасту систему судових органів, структуровану на засадах єдності принципів, мети діяльності, цілей і завдань. На сьогодні в Україні функціонують три вищі спеціалізовані суди – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України та Вищий адміністративний суд України. У контексті перегляду структури судової системи в цілому та удосконалення процесуальних повноважень судів касаційної інстанції вони безумовно перебувають у полі зору реформування. Однак намічені та оприлюднені стратегічні напрями реформ засвідчують про перевагу вузько сфокусованих підходів, обґрунтованих переважно процесуальним статусом того чи іншого судового органу, а не цілісними, системними, науково обґрунтованими положеннями щодо організації та діяльності вищих спеціалізованих судів у системі судової влади України, у тому числі через призму концепції єдності судової юрисдикції, що й обумовлює актуальність теми та необхідність її комплексного дослідження.

Теоретичним фундаментом дисертації стали праці і наукові дослідження з філософії права, загальної теорії систем і теорії соціальних систем, державного управління, історії та теорії держави і права, судоустрою, галузевих процесуальних наук, конституційного, адміністративного права тощо. Науково-теоретичне підґрунтя склали роботи видатних учених-юристів, які на сьогодні не втратили актуальності, зокрема Є. Васьковського, І. Михайловського, І. Перетерського, Л. Петражицького, М. Розіна, В. Рязановського, М. Сперанського, І. Фойницького, А. Філіпова та інших.

У дисертаційному дослідженні знайшли віддзеркалення ідеї, обґрунтовані й розроблені відомими вченими колишнього СРСР та пострадянських країн у галузі теорії та історії держави і права, судоустрою і процесуального права, зокрема такими як О. Абросімова, С. Алексєєв, Т. Апарова, В. Афанасьєв, М. Байтін, В. Баландін, М. Балтабай, А. Бекназаров, В. Бібіло, Н. Богданова, А. Боршевський, А. Венгеров, С. Вільнянський, М. Вопленко, Б. Габрічідзе, А. Гаджибейлі, Х. Гафуров, А. Гуськова, А. Даулетіяр, А. Жаїлганова, Х. Ісламходжаєв, О. Кімінчіжі, М. Клеандров, В. Лазарєв, М. Максютін, М. Матузов, І. Мартинович, М. Марченко, Е. Мурадян, П. Недбайло, С. Нуров, І. Панова, М. Полянський, В. Ржевський, В. Савіцький, М. Строгович, Г. Сулейменова, Я. Фархтдінов, Д. Фетіщев, І. Цикунова, Н. Чепурнова, М. Ярова та іншими.

Важливою складовою теоретичної бази дослідження стали фундаментальні роботи низки вітчизняних фахівців, таких як В. Авер'янов, В. Бринцев, М. Вільгушинський, Вл. Гончаренко, В. Городовенко, Ю. Грошевий, В. Долежан, О. Закропивний, О. Захарова, М. Козюбра, А. Колодій, В. Комаров, В. Копейчиков, В. Кривенко, Н. Кузнєцова, Р. Куйбіда, О. Овсяннікова, О. Овчаренко, В. Маляренко, І. Марочкін, В. Молдован, Л. Москвич, І. Назаров, А. Осетинський, С. Погребняк, Ю. Полянський, Д. Притика, С. Прилуцький, О. Прокопенко, П. Рабінович, Ю. Ремєскова, А. Ривлін, М. Руденко, А. Селіванов, В. Сердюк, Н. Сібільова, О. Скакун, Л. Фесенко, М. Цвік, С. Шевчук, В. Шишкін, С. Штелик, С. Штогун, І. Юревич та інших.

У колі наукового пошуку автора дисертації були також праці видатних мислителів і відомих учених-юристів, як-то Д. Алткін, У. Бернам, В. Бернхем, Ж.-Л. Бержель, Е. Боденхаймер, У. Брюггер, Ж. Вігьє, М. Глендон, О. Хаазен, Дж. Говард, Р. Давід, Д. Карлен, Дж. Кіркенделл, В. Клапп, Р. Леже, Я. Малец, П. Сандеуар, Г. Соломон, С. Перрі, М. Фабра, К. Цвайгерт, К. Шмідт та ін.

Нормативну основу роботи склали міжнародно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, документи Ради Європи, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи з питань організації судової влади, норми Конституції і законів України, галузеві процесуальні кодекси, підзаконні нормативно-правові акти з питань судоустрою і судочинства в Україні, а також законодавство зарубіжних країн щодо організації та діяльності судових органів.

Емпіричну базу дослідження становлять: (а) офіційні статистичні дані стану здійснення судочинства в Україні за 2012–2014 роки, (б) узагальнення практики судів загальної юрисдикції, зокрема вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України за 2012–2014 роки, (в) матеріали з питань організації роботи вищих

спеціалізованих судів за 2012–2014 роки, (г) результати анкетування 240 суддів місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України, (д) практика Європейського суду з прав людини та (е) акти Конституційного Суду України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в рамках Державної цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тема роботи затверджена вченою радою Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» протоколом № 1 від 7 вересня 2012 року.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є теоретичне обґрунтування організації та діяльності вищих спеціалізованих судів, створення концепції єдності судової юрисдикції й розроблення на її основі науково аргументованих пропозицій щодо підвищення ефективності системи судів загальної юрисдикції з урахуванням трансформаційних процесів у суспільстві та проведення заходів судової реформи. Поставлена мета обумовила необхідність вирішення таких задач:

- обґрунтувати особливості організації та діяльності вищих спеціалізованих судів у системі судової влади;
- на підставі доробку вчення про судове право, теорії юридичного процесу, теорії єдності судового процесу обґрунтувати концепцію єдності судової юрисдикції;
- визначити особливості становлення і розвитку законодавства про вищі спеціалізовані суди;
- вивчити підходи до дослідження правового статусу державних органів та вищих спеціалізованих судів, а також розкрити завдання, мету діяльності, роль і місце вищих спеціалізованих судів у системі судової влади;
- з'ясувати зміст принципів діяльності і функцій вищих спеціалізованих судів у системі судової влади;
- розкрити організаційно-правові аспекти функціонування вищих спеціалізованих судів;
- охарактеризувати діяльність вищих спеціалізованих судів щодо забезпечення однакового застосування норм права;
- опрацювати зарубіжний досвід функціонування спеціалізованих судових органів у країнах загальної, континентальної систем права та у пострадянських країнах;
- аргументувати участь вищих спеціалізованих судів у конституційному судочинстві;
- визначити сутність відносин вищих спеціалізованих судів із судами нижчих ланок і Верховним Судом України у контексті децентралізації судової влади;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення організації системи судів загальної юрисдикції.

Об'єктом дослідження є правовідносини щодо організації та діяльності вищих спеціалізованих судів у системі судової влади України.

Предметом дослідження є вищі спеціалізовані суди у системі судової влади України.

Методи дослідження. Базисом дослідницької методології визначена сукупність методів сучасної теорії пізнання, заснованих на філософії діалектичного розвитку загальнолюдських цінностей, із використанням таких принципів наукового мислення, як індукція й дедукція, аналіз і синтез, порівняння, спостереження. На окремих етапах дослідження використовувалися універсальні загальнонаукові методи. Спеціальними методами дослідження, використаними в дисертації, є: метод системного аналізу правових норм (використовувався, зокрема, в процесі порівняння загальних і спеціальних норм, що регулюють питання організації та діяльності вищих спеціалізованих судів); історико-правовий метод (його застосування дало змогу показати становлення і розвиток законодавства про вищі спеціалізовані суди); компаративний метод (дозволив дослідити особливості організації судової влади і спеціалізованих судових органів у країнах загального, континентального права та у пострадянських країнах); порівняльно-правовий метод (застосовувався в процесі порівняння міжнародно-правових, конституційних і галузевих норм, що дало можливість внести конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства); статистичний метод (його використання забезпечило обґрунтування теоретичних положень роботи статистичною інформацією); соціологічний метод (забезпечив проведення анкетування серед суддів місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України та обробку отриманих даних). Звернення до зазначених методів обумовлене специфікою і характером дисертації. Усі методи використовувалися в роботі у взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило переконливість, достовірність, всебічність та об'єктивність результатів дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дана робота є першим вітчизняним монографічним дослідженням щодо організації та діяльності вищих спеціалізованих судів у системі судової влади України. На підставі проведеного дослідження обґрунтовано концепцію єдності судової юрисдикції та на її основі розроблено науково-теоретичні пропозиції щодо вдосконалення системи судів загальної юрисдикції з урахуванням трансформаційних процесів у суспільстві та проведення заходів судової реформи. У дисертації пропонується низка нових теоретичних і важливих у практичному відношенні положень, які конкретизують новизну отриманих результатів, зокрема,

вперше:

– на основі напрацювань вчення про судове право, теорії юридичного процесу, теорії єдності судового процесу обґрунтовано концепцію єдності судової юрисдикції та визначено її ознаки;

– доведено, що єдності судової юрисдикції не суперечить її видовий поділ за критерієм підвідомчості спорів, що дає підстави для існування певної судової юрисдикції як системного явища в межах єдиної судової юрисдикції (конституційної, цивільної, кримінальної, адміністративної);

– співвіднесено поняття «юрисдикція суду» і «судова юрисдикція» та аргументовано, що сутність першого розкриває повноваження конкретного суду, а

друге наповнюється змістом у системному значенні з урахуванням його безумовної пов'язаності з принципами побудови системи судів загальної юрисдикції – територіальністю, спеціалізацією та інстанційністю;

– на підставі концепції єдності судової юрисдикції теоретично обґрунтовано необхідність функціонування у системі судів загальної юрисдикції Вищого цивільного суду України, Вищого кримінального суду України та Вищого адміністративного суду України;

– з метою забезпечення функціонування чотириланкової системи судів за правилом «одна судова ланка – одна судова інстанція» обґрунтовано визначення Верховного Суду України судом ревізійної інстанції з правом перегляду рішень судів касаційної інстанції з підстави відсутності неоднакового застосування норм права, що поряд з існуючим порядком перегляду судових рішень у Верховному Суді України повною мірою забезпечить єдність судової практики;

– аргументовано науковий підхід до розуміння участі вищих спеціалізованих судів у конституційному судочинстві з наданням їм самостійного права на звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням у порядку, передбаченому частиною 1 статті 150 Конституції України, та уточнено, що це право підлягає обмеженню сферою здійснення судочинства у відповідній судовій юрисдикції;

– обґрунтовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та норм процесуального законодавства з метою реалізації концепції єдності судової юрисдикції і регламентації ревізійного провадження у Верховному Суді України.

Удосконалено:

– наукові підходи до реформування судової системи на основі реалізації принципів побудови системи судів загальної юрисдикції, сутність якого полягає у створенні судових округів (місцевих та апеляційних), розумінні різниці між спеціалізацією суддів і спеціалізацією судів, дотриманні правила «одна судова ланка – одна судова інстанція» в побудові судових органів;

– наукові положення щодо статусу державних органів, а на цій основі – правового статусу вищих спеціалізованих судів, а також їх завдань, ролі і місця у системі судів загальної юрисдикції;

– визначення поняття «система спеціалізованих судів», що дало змогу стверджувати про систему судів загальної юрисдикції як про метасистему, а системи спеціалізованих судів визначити як її елементи;

– наукову тезу про те, що положення ЦК України є пріоритетними щодо ГК України у сфері господарювання, а відповідні положення ЦК України і ГК України співвідносяться як загальна і спеціальна норма;

– обґрунтування наукової позиції про те, що можливість розмежування в аспекті організації системи судів загальної юрисдикції цивільної, кримінальної, адміністративної судових юрисдикцій має наслідком формування структур спеціалізованих судів за схемою: місцевий суд – апеляційний суд – вищий спеціалізований суд;

– науковий підхід до правової природи постанов пленуму вищого спеціалізованого суду з питань роз'яснення застосування законодавства як різновиду офіційних роз'яснень норм права;

– аргументацію щодо правового регулювання інституту секретаря судової палати вищого спеціалізованого суду та його статусу;

– дефініцію «судова палата», під якою розуміється структурний судовий підрозділ, що утворюється зборами суддів за пропозицією голови вищого спеціалізованого суду з одночасним визначенням спеціалізації та кількісного складу суддів судової палати з метою здійснення правосуддя у порядку, передбаченому процесуальним законом;

– визначення поняття «апарат вищого спеціалізованого суду», під яким розуміється невід'ємна частина вищого спеціалізованого суду, основним завданням якого є виконання заходів організаційного забезпечення у сферах організаційно-методичного, правового, аналітичного та інформаційно-статистичного, документального, інформаційно-технічного, фінансового, кадрового, матеріально-технічного та соціально-побутового забезпечення, комунікації, міжнародно-правового співробітництва, охорони державної таємниці, режимно-секретної та мобілізаційної роботи.

Набули подальшого розвитку науково-теоретичні положення щодо:

– доктрини судового права як універсальної загальноправової теорії судового права і процесуального права;

– історико-правових передумов становлення, розвитку і функціонування вищих спеціалізованих судів, а також розвитку їх організації, діяльності та структури;

– основних чинників і рис запровадження спеціалізації у судових системах країн загального, континентального права, у пострадянських країнах та особливостей організації і діяльності спеціалізованих (вищих спеціалізованих) судових органів;

– наукових позицій стосовно реалізації принципу спеціалізації як організаційного принципу побудови системи судів загальної юрисдикції;

– наукових підходів до функції правосуддя як основоположного напряму діяльності будь-якого судового органу, у тому числі вищого спеціалізованого суду;

– теоретичних напрацювань стосовно діяльності пленуму, зборів суддів вищого спеціалізованого суду, науково-консультативної ради при відповідному вищому спеціалізованому суді;

– аргументів про сумнівність паралельного існування цивілістичної і господарської матеріальних систем, що зумовлює конкуренцію відповідних судових юрисдикцій, створює ризики різного тлумачення норм матеріального права і породжує формування неоднакової судової практики;

– ідеї про необхідність коректної децентралізації судової влади, основою якої має бути чітка структурованість судів загальної юрисдикції з відповідними елементами (централізований аспект), а функціональне навантаження її елементів ґрунтуватися на диспергуванні функції правосуддя та інших похідних від неї функцій (децентралізований аспект);

– позиції про необхідність прийняття спеціального законодавчого акта, що регламентуватиме проходження служби в органах судової влади.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й викладені в роботі висновки та пропозиції є певним внеском у розвиток сучасної науки судоустрою і процесуального права та можуть використовуватись у таких сферах:

1) науково-дослідній – для подальшого дослідження питань, пов'язаних із темою роботи (акт впровадження Національної школи суддів України від 26 червня 2015 року);

2) нормотворчій – при внесенні змін і доповнень до Конституції України, законодавства України про судоустрій, процесуальних законів, а також при проектуванні нових законодавчих актів;

3) правозастосовній – при здійсненні правосуддя та іншої правозастосовної діяльності судами загальної юрисдикції (акт впровадження Верховного Суду України від 16 червня 2015 року; акт впровадження Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 червня 2015 року);

4) навчальній – при викладанні дисциплін: «Судоустрій України», «Організація судових та правоохоронних органів України», «Організація роботи суду», «Судове право», «Порівняльне судове право», «Цивільний процес», «Кримінальний процес», «Адміністративний процес» тощо, а також для підготовки відповідних навчальних і методичних посібників, підручників, спеціальних курсів, курсів лекцій, тестових завдань.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднені у виступах автора на науково-практичних конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Законність і правопорядок: механізм забезпечення» (м. Харків, 11–12 травня 2012 рік); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Наука: теорія та практика» (м. Черкаси, 8 червня 2012 рік); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правового забезпечення державних реформ» (м. Львів, 11 серпня 2012 рік); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання матеріального та процесуального права: історія, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 17–18 серпня 2012 рік); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан та перспективи подальшого розвитку правової системи України» (м. Харків, 14–15 вересня 2012 рік); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль права та закону у сучасному суспільстві» (м. Київ, 22–23 вересня 2012 рік); Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпропетровськ, 7–8 жовтня 2012 рік); всеукраїнській науково-практичній конференції «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 13–14 лютого 2015 рік); Міжнародній науковій конференції «Pravna veda a prax v tretom tisícročí» (м. Kosice, Slovensko Republika, 27–28 лютого 2015 рік).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки та рекомендації дисертації викладені автором в одній монографії, двадцяти чотирьох статтях, із яких двадцять одна стаття опублікована в наукових фахових юридичних виданнях, у тому

числі дві – у зарубіжних фахових виданнях, чотири – у виданнях України, внесених до міжнародних науково-метричних баз, а також дев'яти тезах доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації визначена метою та задачами дослідження і складається зі вступу, п'яти розділів, що містять шістнадцять підрозділів, висновків, а також списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи складає 490 сторінок тексту, із них основного тексту – 397 сторінок, список використаних джерел містить 555 найменувань і розміщений на 56 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито його зв'язок із науковими планами та програмами, визначено об'єкт, предмет, мету, задачі, методи, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача у їх одержанні, а також подано інформацію про апробацію основних положень дисертації, публікації та структуру роботи.

У **Розділі 1 «Концептуальні засади єдності судової юрисдикції»**, який складається з трьох підрозділів, із використанням напрацювань вчення про судове право, теорії судового процесу, теорії єдності судового процесу обґрунтовано концепцію єдності судової юрисдикції та визначено її ознаки. При цьому акцентовано увагу на вченні про судове право як базисі судового процесу, єдності судового процесу як основі єдності судової юрисдикції та впливі зазначеної концепції на організацію і діяльність вищих спеціалізованих судів України.

У **підрозділі 1.1. «Вчення про судове право як базис судового процесу»** зазначено, що дослідження організації і діяльності вищих спеціалізованих судів обумовлюється вимогою реалізації права на судовий захист та обґрунтовується в роботі на підставі вчення про судове право. Сформована у другій половині ХІХ століття доктрина судового права, яка знайшла розвиток у працях радянських, російських і вітчизняних науковців, розглядається як універсальна загальноправова теорія судового права і процесуального права, теоретична і методологічна основа для вдосконалення єдиного понятійного апарату судової влади, процесуального права.

Зазначене вчення є багатограним, оскільки: 1) його виникнення і розвиток асоціюється з проведенням судової реформи 1864 року та консолідацією напрямів і заходів реформування та їх обґрунтованістю; 2) це сукупність правових норм, які регулюють питання судоустрою, судового процесу, статусу суддів і адвокатів, що вказує на судове право як на міжгалузевий правовий інститут, який регламентує комплекс питань щодо організації судів, їх юрисдикції, порядку вирішення справ тощо; 3) це право судових прецедентів, створене власне судовими прецедентами, напрацюваннями судової практики, рішеннями органів конституційної юрисдикції; 4) це окрема галузь права, яка комплексно вивчає судову владу та правосуддя у їх системному зв'язку, організації та дії. Крім того, вчення про судове право визначено як напрям для розробки теоретичних і прикладних проблем правосуддя, у тому числі для вирішення питань взаємозв'язку різних видів судочинства та проблеми

єдності судової юрисдикції у контексті сучасності та на перспективу. Тому це вчення нині є фундаментом організації та діяльності судової влади і має такі складові: судоустрій, цивільний, кримінальний, адміністративний судові процеси.

У *підрозділі 1.2. «Єдність судового процесу як основа єдності судової юрисдикції»* аргументовано, що єдність основних принципів правосуддя і судового устрою, завдань, мети та їх юридичної природи (конструкції) дають підстави стверджувати про теоретичну єдність судового процесу, яка досягається єдністю його загальних правових принципів та інститутів. Доведено, що пріоритетом для видового розмежування єдиного судового процесу має бути предмет правового регулювання, а не характер правовідносин чи суб'єктний склад учасників процесу. Тому єдність судового процесу не порушується при виокремленні його видів, які є взаємно перехідними та обумовленими пов'язаністю норм матеріального права між собою. У контексті дискусії про місце господарського судового процесу в конструкції теорії єдності судового процесу за критерієм предмета регулювання обґрунтовано можливість віднесення ГК України до актів цивільного законодавства. За такого підходу положення ЦК України визначають його пріоритет щодо ГК України у сфері господарювання, а відповідні положення ЦК України і ГК України співвідносяться як загальна і спеціальна норма.

На цій підставі та з урахуванням того, що процесуально-правові норми є формою реалізації норм матеріального права, судовий господарський процес не може визнаватися складовою теоретичної конструкції єдиного судового процесу. Тому пропозиція про вирішення господарських справ за нормами ЦПК України дозволяє вести мову про рівність усіх учасників процесу у матеріальних і процесуальних відносинах та здійснювати судовий захист у судах однієї судової юрисдикції за однаковими процесуальними приписами.

Співвідношення понять «юрисдикція суду» та «судова юрисдикція» доводить, що юрисдикція суду – це встановлена законом сукупність повноважень конкретного судового органу вирішувати правові спори. Тому юрисдикція суду визначається залежно від виду і характеру справ, територіальної приналежності та специфіки учасників спору. Отже, сутність цього поняття розкриває масив повноважень окремо взятого суду «по горизонталі». Поняття «судова юрисдикція» наповнюється змістом у системному значенні, оскільки як визначення сфери судової діяльності має територіальну (характеризує обсяг повноважень судів у межах їх територіальної діяльності), предметну (окреслює обсяг повноважень щодо правових об'єктів судового захисту) та функціональну (охоплює обсяг повноважень судів в інстанційному розумінні) складові. Тому судова юрисдикція характеризує побудову судових органів «по вертикалі» і дає можливість для створення відносно автономних систем (структур) судів.

На цій основі визначено ознаки судової юрисдикції: 1) комплексний характер, оскільки базисом для її функціонування є принципи територіальності, спеціалізації та інстанційності; 2) єдність як теоретична конструкція, яка впливає з теорії єдності судового процесу та нерозривного зв'язку між судовою юрисдикцією і судовим процесом; 3) основа для формування єдиної судової системи; 4) постійний

взаємозв'язок із принципами побудови системи судів, що дозволяє створювати відповідні судові структури.

У **підрозділі 1.3. «Єдність судової юрисдикції та її вплив на організацію і діяльність вищих спеціалізованих судів України»** відстоюється позиція про те, що єдності судової юрисдикції не суперечить її видовий поділ залежно від підвідомчості окремих категорій правових спорів. Підвідомчість дає підстави для розмежування форм судового захисту та обґрунтування існування певної судової юрисдикції як системного явища в межах єдиної судової юрисдикції. З урахуванням цього аргументується теза, що в цивільній юрисдикції допустимим є розгляд і тих спорів, які виникають із цивільних правовідносин між юридичними особами. Тому суб'єктний критерій визначення господарської юрисдикції не може визнаватися пріоритетним в обґрунтуванні її доцільності. Отже, судові органи цивільної юрисдикції повинні мати спеціалізацію з розгляду усіх справ, які виникають із приватноправових відносин, оскільки їх загальна спрямованість визначається як «особа проти особи» (за винятком безспірних справ).

Водночас цивільна юрисдикція не може стояти на заваді збереження особливостей розгляду справ, які є похідними від сфери здійснення господарської діяльності. Такі особливості можуть бути імплементовані до ЦПК України з метою нівелювання відмінностей судового захисту фізичних і юридичних осіб у контексті рівності їх прав та інтересів. Паралельне ж існування цивілістичної і господарської матеріальних систем зумовлює конкуренцію відповідних судових юрисдикцій, що є недопустимим, створює різне тлумачення одних і тих самих норм матеріального права та породжує формування неоднакової судової практики. Тому для реалізації цього на законодавчому рівні необхідно підсилити цивілістичний напрям, зазначити про втрату чинності ГК України, окремі спеціальні норми розмістити у ЦПК України та ліквідувати судову господарську юрисдикцію як самостійну.

Визначено, що для єдності судової юрисдикції властиві такі ознаки: 1) реалізація єдиних принципів побудови системи судів (територіальності, спеціалізації, інстанційності); 2) дотримання загальних принципів єдиного судового процесу як механізму здійснення єдиної судової юрисдикції; 3) визначальна роль у формуванні єдиної судової системи; 4) постійний взаємозв'язок з принципами побудови системи судів, що дозволяє на основі дотримання загальних принципів єдиного судового процесу створити теоретичну конструкцію єдиної судової юрисдикції з чітким визначенням і коректним адаптуванням її територіального поширення, спеціалізації судових органів та інстанцій судів; 5) можливість розмежування та виокремлення цивільної, кримінальної, адміністративної судових юрисдикцій, що має наслідком організацію і діяльність структур спеціалізованих судів за схемою: місцевий суд – апеляційний суд – вищий спеціалізований суд.

У **Розділі 2 «Правовий статус вищих спеціалізованих судів в Україні»**, який складається з трьох підрозділів, здійснено аналіз становлення і розвитку законодавства про вищі спеціалізовані суди, окреслено загальнотеоретичне розуміння природи і змісту правового статусу вищого спеціалізованого суду як державного органу, а також досліджено роль і місце вищих спеціалізованих судів

України у системі судової влади, у тому числі в контексті децентралізації судової влади.

У *підрозділі 2.1. «Становлення і розвиток законодавства про вищі спеціалізовані суди»* з'ясовано, що початком запровадження системної спеціалізації судових органів на території України є утворення комерційних судів у Російській імперії, повноважних вирішувати спори торговельного характеру. Незважаючи на декларування у період 1917–1921 років діяльності судових органів адміністративної юстиції як спеціалізованих, на цьому етапі розвитку судової системи України домінуюче становище мали військові суди. Утворення таких судів із міжгалузєвою компетенцією, повноваження яких поширювалися, як правило, на всі правовідносини, свідчить про фактичну заміну правосуддя репресивним військовим судочинством. На початку радянської доби на розвиток судочинства 1918–1922 років вплинули такі фактори: 1) наслідки громадянської війни та занепад економічних зв'язків; 2) так звана революційність судочинства, що обумовлювалася фактичною відсутністю законів і домінуванням революційної доцільності; 3) підпорядкування судів радам, здебільшого некомпетентним у питаннях добору суддівських кадрів, створення і функціонування судової системи; 4) домінантність військово-управлінських відносин в умовах ведення бойових дій і, як наслідок, – відокремленість військових судових органів від загальної системи судів. У свою чергу періоду 1930–1950 років було властивим утворення квазісудових органів винятково репресивного спрямування (особливі наради, так звані двійки, трійки), а також функціонування спеціалізованих судів переважно відомчого характеру.

У період 1960–1980 років почалося поступове виокремлення системи загальних судів, які розглядали цивільні і кримінальні справи, та арбітражних органів, основним завданням яких визначалося врегулювання господарських спорів між підприємствами, установами та організаціями. Надалі з метою структурування органів державного арбітражу та забезпечення єдності в застосуванні норм законодавства було утворено єдину союзно-республіканську систему таких органів на чолі з Державним арбітражем при Раді Міністрів СРСР. Запровадження ринкових механізмів господарювання, розширення кола господарюючих суб'єктів, необхідність захисту їх законних прав та інтересів, а також потреба впорядкування системи органів державного арбітражу обумовили утворення в Україні арбітражних судів та їх організацію в єдину систему, до якої належали Вищий арбітражний суд України, арбітражні суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. Проголошення незалежності України та виконання приписів Конституції України від 28 червня 1996 року спонукали до реформування законодавства, яке б відповідало вимогам суспільства і правової держави. На реалізацію положень Основного Закону щодо побудови системи судів загальної юрисдикції законодавець передбачив функціонування Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України та Вищого адміністративного суду України як вищих судових органів спеціалізованих судів.

У *підрозділі 2.2. «Загальнотеоретичне розуміння природи і змісту правового статусу вищого спеціалізованого суду як державного органу»*

стверджується, що у загальнотеоретичному сенсі правовий статус окреслюється з урахуванням змісту правових норм та інститутів, належних до тієї чи іншої галузі права, які формують потенційні можливості державного органу у його взаємовідносинах з іншими суб'єктами права. Конституційні положення про державні органи, їх місце і роль у механізмі здійснення державної влади є відправними приписами для конкретизації регулювання їх правового статусу на законодавчому рівні. Детальна регламентація статусу вищих спеціалізованих судів як державних органів, що реалізують судову владу, лежить у сфері матеріального та процесуального законодавства.

Це дає можливість виокремити риси, властиві для вищих спеціалізованих судів, що відображаються як у конституційних положеннях, так і в законодавчих нормах, сукупність яких дає підстави сформулювати їх правовий статус. Зокрема, до таких рис можна віднести: 1) закріплення на конституційному рівні та в законі особливого, встановленого державою порядку утворення і процедури формування суддівського корпусу; 2) утворення для виконання завдань і функцій державної (судової) влади та реалізації певного виду діяльності держави (здійснення правосуддя); 3) наявність загальних конституційних приписів щодо здійснення судочинства та детальна регламентація в нормах законодавства компетенції як юридичного вираження їх функцій; 4) встановлення особливого, імперативно визначеного порядку діяльності, який відображений у нормах процесуального права; 5) наявність структури та внутрішньої організації, що закріплюється у нормативних актах, які є похідними від виконуваних функцій, визначеної компетенції та обсягу повноважень. Кожен із вищих спеціалізованих судів має окрему компетенцію як відмежовану сферу судової діяльності з перегляду судових рішень у певних категоріях справ, а їх повноваження – як напрями реалізації цієї сфери діяльності. Визначення компетенції та надання повноважень вищим спеціалізованим судам має на меті упорядкування відповідної сфери правовідносин і вирішення певного виду правових спорів.

Виходячи з обов'язковості законодавчого припису щодо реалізації судової влади шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур, завдання суду відображаються у нормах законодавства. У свою чергу специфіка діяльності судів касаційної інстанції полягає, зокрема, в тому, що їх основним завданням є забезпечення однакового та правильного застосування законодавства судами нижчих рівнів і формування для них правозастосовних напрямів з урахуванням їх спеціалізації. Тому завдання вищих спеціалізованих судів конкретизуються у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та у процесуальному законодавстві, що свідчить про регламентацію базисних засад упорядкування відповідної судової процедури.

У *підрозділі 2.3. «Роль і місце вищих спеціалізованих судів України у системі судової влади»* роль вищого спеціалізованого суду серед спеціалізованих судів нижчих рівнів відповідної судової спеціалізації визначена як можливість реалізації ним повноважень суду касаційної інстанції шляхом розгляду справ і формування як власної судової практики, так і практики судів нижчих інстанцій, оскільки вищі спеціалізовані суди: 1) очолюють відносно автономні системи

спеціалізованих судів, що водночас складають систему відповідної спеціалізованої судової юрисдикції; 2) є третьою ланкою у системах спеціалізованих судів, що доводить необхідність узгодженої побудови судових ланок і судових інстанцій в аспекті реалізації норм Конституції України; 3) наділені повноваженнями, похідними від касаційних повноважень у сфері судочинства: вивчення та узагальнення судової практики, аналіз судової статистики, надання методичної допомоги та рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства судам нижчого рівня.

Ознаками, які характеризують місце вищих спеціалізованих судів у системі судової влади, визначено: 1) вищість у розумінні побудови судових ланок, яка впливає зі змісту Конституції України; 2) інстанційне розташування як судів касаційної інстанції; 3) виключність рішень у межах судової юрисдикції на основі визначення законодавцем меж процесуального впливу у справах окремої спеціалізації; 4) можливість перегляду власних судових рішень за нововиявленими обставинами; 5) єдність структури, різниця у якій може полягати у кількості та напрямках діяльності судових палат з урахуванням їх спеціалізації; 6) підзаконність порядку визначення територіального розташування, що є предметом регулювання указу Президента України про утворення вищого спеціалізованого суду.

Децентралізація судової влади передбачає, що організаційно система судів загальної юрисдикції є чіткою структурою з відповідними елементами (централізований аспект), а функціональне навантаження її елементів ґрунтується на диспергуванні функції правосуддя (в інстанційному розумінні) та інших, похідних від правосуддя функцій (децентралізований аспект). Серед адміністративно-правових відносин, які є похідними від принципів побудови системи судів загальної юрисдикції, виокремлюються відповідні кожному з них конкретні види адміністративних відносин щодо взаємодії судових органів: а) з принципу територіальності – координаційні відносини; б) з принципу спеціалізації – координаційні відносини; в) з принципу інстанційності – субординаційні, координаційні, реординаційні відносини. На цій підставі досліджено відносини, які складаються між вищими спеціалізованими судами і судами нижчих рівнів та між Верховним Судом України і вищими спеціалізованими судами.

У **Розділі 3 «Механізм реалізації правового статусу вищих спеціалізованих судів України»**, що складається з чотирьох підрозділів, окреслено основні принципи діяльності вищих спеціалізованих судів і проведено їх аналіз, обґрунтовано положення про функції вищих спеціалізованих судів та їх класифікацію, а також досліджено організаційно-правові аспекти функціонування та діяльності зазначених судових органів щодо забезпечення однакового застосування норм права.

У *підрозділі 3.1. «Основні принципи діяльності вищих спеціалізованих судів»* зазначено, що традиційна класифікація системи принципів судової влади охоплює і принципи діяльності вищих спеціалізованих судів, серед яких виокремлюється три підсистеми принципів: 1) інституціональні (загальні принципи судової влади); 2) функціональні (принципи здійснення судочинства); 3) організаційні або судоустрійні (принципи організації системи судових органів).

У діяльності вищих спеціалізованих судів інституціональні принципи відображають відносини загального характеру, що виникають при поділі державної влади на законодавчу, виконавчу і судову та запровадженні інституту судової влади в суспільстві, окреслюють її місце в системі поділу влади та основоположні засади відносин з іншими державними і приватними інститутами.

Функціональні принципи стосуються відносин, що виникають під час розгляду відповідних категорій справ у вищих спеціалізованих судах. Водночас на відміну від принципів, притаманних окремому виду судочинства, ці принципи розкривають загальні засади здійснення і реалізації судової влади, характерні для розгляду будь-якої судової справи і властиві всім видам судочинства.

Щодо організаційних принципів, то вони консолідують відносини, які виникають із приводу організації судової системи, структури її органів, зокрема і вищих спеціалізованих судів. Визначальним у контексті діяльності вищих спеціалізованих судів є принцип спеціалізації, який може відобразитися в утворенні і діяльності: 1) відносно автономних спеціалізованих систем судових органів; 2) окремих судів у складі загальної (звичайної) юрисдикції; 3) тільки спеціалізованих судів адміністративної юстиції; 4) недержавних інституцій із вирішення спорів у певних сферах правовідносин.

Одним із шляхів реалізації принципу спеціалізації є утворення відносно автономних систем спеціалізованих судів у системі судів загальної юрисдикції. Його сутність полягає в тому, що у системі судів загальної юрисдикції утворюються певні підсистеми судових органів, уповноважені вирішувати справи визначених категорій. Принцип спеціалізації знаходить утілення у повному обсязі тільки у судах вищої ланки на рівні галузевої спеціалізації, зокрема, у вищих спеціалізованих судах. Особливістю запровадження цього принципу у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ визначено поєднання в одному суді двох юрисдикцій на підставі застосування галузевого критерію спеціалізації.

У *підрозділі 3.2. «Функції вищих спеціалізованих судів у системі судів загальної юрисдикції»* обґрунтовано, що виконання функції правосуддя є необхідною умовою правового характеру судової влади, основним напрямом її діяльності, фундаментом, що формує цю владу і дозволяє обґрунтовано вважати вплив судової системи на суспільні відносини владним. Функція правосуддя є основоположною для будь-якого судового органу, зокрема для вищих спеціалізованих судів. Тому всі інші функції, які виконуються зазначеними судами, є похідними від здійснення правосуддя.

При здійсненні функції правосуддя вищий спеціалізований суд має повноваження: 1) суду касаційної інстанції, реалізуючи таким чином конституційні приписи щодо забезпечення оскарження рішення суду в касаційному порядку; 2) щодо Вищого адміністративного суду України – суду першої, апеляційної інстанцій, у визначених КАС України випадках, та суду касаційної інстанції; 3) з перегляду власних судових рішень у зв'язку з (за) нововиявленими обставинами.

Вивчення функцій вищих спеціалізованих судів дозволило обґрунтувати авторський підхід до їх класифікації: 1) функції суду (органу державної влади), що виконуються виключно суддями і безпосередньо пов'язані з реалізацією судової

влади – правосуддям, судовий контроль, судовий конституційний контроль, забезпечення принципу верховенства права; 2) функції суду, коли діяльність суддів безпосередньо не пов'язана із реалізацією судової влади, – правороз'яснювальна, інформаційно-аналітична, інформаційно-методична, кадрова, науково-консультативна, представницька; 3) функції забезпечення судової діяльності, які виконуються апаратом вищого спеціалізованого суду, – організаційно-методичного, правового забезпечення, документального забезпечення і контролю, інформаційно-технічна, інформаційно-статистична, фінансового, кадрового, матеріально-технічного, соціально-побутового забезпечення, інформаційна, міжнародно-правового співробітництва, забезпечення охорони державної таємниці, дотримання режимів секретності та службової таємниці, планування та проведення мобілізаційної підготовки, безпеки суддів і працівників апарату.

У підрозділі 3.3. *«Організаційно-правові аспекти функціонування вищих спеціалізованих судів»* зазначено, що внутрішня структура вищих спеціалізованих судів є однаковою, а її відмінність полягає у кількості судових палат, створених з урахуванням спеціалізації. Тому на цій основі обґрунтовано, що до структури вищого спеціалізованого суду належать судові палати, пленум, збори суддів, Науково-консультативна рада, апарат.

Закон не визначає кількості судових палат у кожному із вищих спеціалізованих судів, що дає можливість вирішення питання про їх створення у межах відповідної судової спеціалізації. Реалізація принципу спеціалізації в утворенні судових палат впливає зі специфіки відповідної судової юрисдикції і здійснюється двома способами: 1) або на підставі затвердженого органом суддівського самоврядування класифікатора категорій справ відповідної спеціалізації; 2) або залежно від законодавчого визначення кількості судових юрисдикцій у вищому спеціалізованому суді. Водночас у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ спеціалізація судових палат у межах відповідних юрисдикцій не визначена, що дає підстави для поглиблення спеціалізації. Аргументується, що судова палата – це структурний судовий підрозділ вищого спеціалізованого суду, який утворюється зборами суддів за пропозицією голови вищого спеціалізованого суду з одночасним визначенням спеціалізації та кількісного складу суддів судової палати з метою здійснення правосуддя у порядку, передбаченому процесуальним законодавством.

Секретар судової палати вищого спеціалізованого суду – це суддя, який, крім відправлення правосуддя, здійснює виключно в межах відповідної судової палати обов'язки організаційного, контрольного, представницького, інформаційного характеру згідно з чинним законодавством. Обмеження виконання обов'язків зазначеними рамками підтверджує неможливість віднесення цієї посади до переліку адміністративних посад у вищому спеціалізованому суді з огляду на відсутність повноважень щодо функціонування владно-управлінської сфери у межах всього суду, що підтверджується відповідною нормою Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення адміністративних посад у суді. Разом із тим повноваження секретаря судової палати є різноплановими, передбачають акумулювання даних і здійснення первинного аналізу поточного стану

організаційного, інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності судової палати, виокремлення проблемних питань у сфері правозастосування, а також контролю за вивченням і узагальненням судової практики тощо з метою доведення цієї інформації до відома суддів палати, зборів суддів та керівництва суду. Тому для їх реалізації секретар судової палати залучається до загального процесу управління у вищому спеціалізованому суді.

Пленум вищого спеціалізованого суду – це загальне зібрання суддів відповідного суду, який скликається у порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Повноваження пленуму вищого спеціалізованого суду як загального зібрання суддів класифіковано на організаційні, нормороз'яснювальні та контрольні.

Законодавча вказівка про утворення Науково-консультативної ради при вищому спеціалізованому суді свідчить про важливість наукового забезпечення розгляду проблемних питань застосування норм права та попереднього опрацювання проектів постанов пленуму. Факторами, які впливають на роботу в цьому напрямі, визначено такі: 1) специфіка судової спеціалізації; 2) традиції утворення Науково-консультативної ради у відповідному вищому спеціалізованому суді; 3) особливості галузей права, які складають основу судової юрисдикції; 4) необхідність наукового і методичного забезпечення вищого спеціалізованого суду в контексті підготовки проектів постанов пленуму правороз'яснювального характеру; 5) підготовка наукових висновків із відповідних питань правозастосування.

Збори суддів як організаційна форма суддівського самоврядування сприяють створенню належних організаційних умов для забезпечення нормальної внутрішньої діяльності суду і суддів. Повноваження зборів суддів класифіковано за такими напрямками: організаційні, кадрові, контрольні та представницькі.

Основним завданням апарату вищого спеціалізованого суду як невід'ємної частини його структури є організаційне забезпечення роботи відповідного суду у сферах організаційно-методичного, правового, аналітичного та інформаційно-статистичного, документального, інформаційно-технічного, фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення, комунікації з органами державної влади і громадськістю, міжнародно-правового співробітництва, а також охорони державної таємниці, режимно-секретної та мобілізаційної роботи. Наведений перелік сфер діяльності апарату підтверджує органічну єдність усіх функцій (судової та похідних від неї), що здійснюються вищим спеціалізованим судом.

У *підрозділі 3.4. «Діяльність вищих спеціалізованих судів щодо забезпечення однакового застосування норм права»* стверджується, що офіційний статус роз'яснень, які надаються пленумами вищих спеціалізованих судів відповідним судам нижчих рівнів, впливає із законодавчого визначення цього повноваження. Такі роз'яснення, незважаючи на їх рекомендаційний характер, мають на меті забезпечити однаковість і правильність правозастосування, системність у застосуванні норм законодавства судами нижчих рівнів при розгляді і вирішенні справ у межах відповідної судової спеціалізації, а також імплементацію

міжнародно-правових принципів та їх реалізацію у сфері правозастосування відповідними спеціалізованими судами.

Постанова пленуму вищого спеціалізованого суду з питань застосування законодавства – це різновид офіційного тлумачення, наданого спеціалізованим судам нижчих рівнів у вигляді роз'яснення, здійсненого у процесі виведення заключного твердження з одного або декількох вихідних тверджень на основі певних закономірностей – від загальних правових норм до конкретизуючих їх правоположень. Тому постанови пленуму з питань роз'яснення застосування законодавства не є нормативно-правовими актами в прямому розумінні, а являють собою різновид офіційних роз'яснень норм законодавства, маючи при цьому формальнообов'язкову силу.

Видання вищими спеціалізованими судами інформаційних листів з метою надання роз'яснень застосування норм законодавства законом прямо не передбачено, їх підготовка здійснюється у довільній (нерегламентованій) формі та не відповідає рівню формалізації постанов пленуму. Такі листи суттєво відрізняються від постанов пленуму за формою, процедурою прийняття, порядком набрання та втрати чинності, цілісністю вирішення проблем правозастосування, глибиною аналізу, обсягом, стилем викладення, рівнем наукового супроводу, порядком підписання та офіційного оприлюднення. Отже, оперативність надання роз'яснень спеціалізованим судам нижчих рівнів не повинна підмінюватися поспішністю і поверхневістю їх підготовки та викладення, оскільки для досягнення однакового та правильного застосування норм права визначальними чинниками мають бути авторитетність, ґрунтовність і актуальність таких роз'яснень.

Розділ 4 «Зарубіжний досвід організації спеціалізованих судових органів (порівняльно-правовий аспект)», який складається з трьох підрозділів, присвячено дослідженню досвіду запровадження спеціалізації у судових системах країн загального права, питанням організації і діяльності спеціалізованих судів, у тому числі вищих судових органів, у країнах континентального права та особливостям реалізації судової спеціалізації у пострадянських країнах.

У *підрозділі 4.1. «Досвід запровадження спеціалізації у судових системах країн загального права»* доведено, що у контексті дослідження зарубіжного досвіду запровадження спеціалізації судів терміни «спеціальний» та «спеціалізований» є етимологічно і змістовно близькими. У такому розумінні спеціалізований (спеціальний) судовий орган – це орган здійснення правосуддя, який створюється з метою вирішення тих чи інших правових конфліктів, перелік або суб'єктний склад яких визначається у нормативно встановленому порядку.

Основними чинниками для визнання суду спеціалізованим (спеціальним) є особливості здійснення судових процедур, відмінних від загальноприйнятих, та сфера суспільного життя, у якій вирішуються спори компетентним судовим органом. Функціонування спеціальних (спеціалізованих) судів у країнах загального і континентального права ґрунтується на високому рівні правової культури, стабільності політичних, загальноправових, судоустрійних традицій, довірі суспільства до суду. Спеціальні судові органи у країнах загального права суттєво відрізняються в організаційному, процесуальному плані, а також ефективністю

діяльності та рівнем формалізації процедури. З урахуванням державного устрою спеціальні суди організуються різними способами і можуть функціонувати як самостійні судові органи з вирішення досить обмеженого спектру правових спорів; як частини загальних судів; лише на федеральному рівні; на федеральному рівні і на рівні суб'єктів федерації (штатів). При цьому, як правило, самостійні судові структури не створюються, вищі інстанції спеціалізованих судів умонтовуються до системи загальних судів, а судові органи адміністративної юстиції зазвичай мають назву трибуналів, що підкреслює їх другорядність у порівнянні із загальними судами.

У підрозділі 4.2. «Організація і діяльність спеціалізованих судів у країнах континентального права» вивчення підходів до формування судових систем ряду європейських країн континентального права доводить наявність низки чинників, що вплинули на організацію і діяльність спеціалізованих судів, до яких віднесено розширення впливу права Європейського Союзу, взаємне збагачення національних правових систем, інтенсифікація процесу зближення та уніфікації норм національних законодавств у сфері судоустрою з одночасним поширенням механізмів наднаціонального контролю за виконанням норм конвенційного права і міжнародних документів. Тому країни-представники зазначеної системи права в утворенні та функціонуванні судів спеціалізованої компетенції дотримуються хоч і різних, але схожих за змістом правових підходів, сутність яких загалом полягає у виваженому використанні переваг спеціалізації порівняно із загальними правилами здійснення правосуддя.

Наведене спостерігається у побудові спеціалізованих судових систем, як правило, адміністративної юстиції (Литва, Польща, Франція, ФРН); у створенні окремих юрисдикційних систем як складових судових систем (Італія, Естонія); у функціонуванні мережі спеціалізованих судів для вирішення певних категорій спорів на рівні найнижчих ланок судової системи, що створюються або на всій території країни (Франція, Італія), або лише в окремих адміністративно-територіальних одиницях (Швейцарія); у створенні судів неординарної (спеціальної) юрисдикції (Австрія); в існуванні військових судів як спеціалізованих (Італія, Іспанія, Польща, Франція); в організації судових органів ювенальної юстиції (Австрія, Італія, Франція, ФРН).

З урахуванням пріоритетності тенденції до полісистемності судової влади та спеціалізації судових структур у країнах континентальної системи права особливе місце у сфері захисту прав і свобод громадян займають судові органи адміністративної юстиції. До основних ознак структур адміністративних судів у країнах континентального права необхідно віднести наступні: 1) системи органів адміністративної юстиції є розвинутими, тобто їхня організаційна побудова та повноваження відповідають вимогам і потребам суспільства в сенсі захисту прав і свобод та законних інтересів громадян; 2) їх юрисдикція поширюється на всю територію держави; 3) створюються дво- або триланкові системи таких судів; 4) функціонування вищих судових органів (вищих, верховних судів), повноважних переглядати в апеляційному (касаційному) порядку рішення судів нижчих інстанцій; 5) спільність функціонального призначення; 6) організаційне та процесуальне

відокремлення від інших судових юрисдикцій і утворення вищих судових органів, що обумовлює їх відносну автономію у судовій діяльності.

У *підрозділі 4.3. «Особливості запровадження судової спеціалізації у пострадянських країнах»* звернуто увагу на те, що запровадження спеціалізації у судових системах пострадянських країн відбувається шляхом виокремлення спорів публічно-правового та економічного характеру. Це дозволяє стверджувати про реалізацію принципу спеціалізації за предметною ознакою (галузевий критерій). Водночас функціонування військових судів (Білорусь, Росія, Казахстан, Азербайджан) та судів у справах неповнолітніх (Казахстан) доводить використання спеціалізації судової діяльності за суб'єктним критерієм.

Щодо розгляду адміністративних спорів, то значну їх частину становлять спори між органами публічної влади і громадянами та органами публічної влади і господарюючими суб'єктами (у сфері податкових, антимонопольних, митних правовідносин тощо). Дослідження повноважень вищих судових органів доводить, що вони функціонують як суди першої, касаційної, наглядової інстанцій. Разом із цим вищі спеціалізовані суди утворені не в усіх пострадянських країнах (Узбекистан, Таджикистан), деякі з них об'єднано з верховними судами (Білорусь, Росія) або їх функції щодо перегляду судових рішень виконують верховні суди (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова).

У пострадянських країнах господарська (арбітражна, економічна) юрисдикція має усталені традиції та чітке організаційне оформлення, результатом чого є створення дволанкових (Вірменія, Казахстан) або триланкових (Азербайджан, Молдова, Росія) структур спеціалізованих судових органів. Щодо адміністративних спорів, які виникають у господарській (економічній) сфері, то на пострадянському просторі існує два підходи до їх вирішення. Зокрема, у Білорусі, Росії, Таджикистані, Узбекистані при побудові систем судів і формуванні процесуального законодавства за основу взято критерій «економічний» або «неекономічний» спір, а адміністративні спори, що виникають у сфері економічної діяльності, є різновидом економічних спорів, які, перш за все, мають економічне підґрунтя та є похідними від адміністрування.

У свою чергу для судових систем Вірменії, Грузії, Азербайджану, Молдови визначальним є критерій правової природи спору, при цьому критерій «економічний» чи «неекономічний» спір фактично не враховується для виокремлення процесуальної форми. Тому адміністративні спори в економічній сфері фактично не виділяються серед інших адміністративних спорів, наслідком чого є відсутність уніфікованого підходу до організації адміністративної юстиції.

У **Розділі 5 «Проблеми законодавчої регламентації організації і діяльності вищих спеціалізованих судів України»**, який складається із трьох підрозділів, акцентовано увагу на загальних засадах і підходах реформування системи судів загальної юрисдикції у сенсі реалізації концепції єдності судової юрисдикції, участі вищих спеціалізованих судів у конституційному судочинстві та функціонуванні апарату в аспекті вдосконалення організаційного забезпечення роботи вищого спеціалізованого суду.

У підрозділі 5.1. «Загальні засади реформування системи правосуддя в контексті реалізації концепції єдності судової юрисдикції» на підставі концепції єдності судової юрисдикції обґрунтовано необхідність комплексного реформування системи судів загальної юрисдикції в межах реалізації принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності. Запропоновано створити місцеві та апеляційні судові округи. Але до їх утворення застосовано інший підхід щодо окружного окреслення судової системи, оскільки адміністративно-територіальний устрій держави (район, область) не береться за основу, натомість аргументується необхідність створення зазначених судових округів виключно для вирішення питання доступності правосуддя шляхом їх територіальної наближеності до населення та без жорсткої прив'язки до адміністративно-територіального устрою, його можливої зміни чи реформування. За такого підходу судова система потребує територіального переформатування шляхом використання принципу територіальності в аспекті утворення, зокрема, місцевих округів, що суттєво покращить доступ до судових послуг.

Обґрунтування понять «місцевий судовий округ», «апеляційний судовий округ» стало можливим, виходячи з визначення поняття «округ», під яким розуміється узагальнена назва територіальної організації для декількох адміністративно-територіальних одиниць, об'єднаних в одне ціле (територіальну одиницю) для вирішення конкретних державних завдань (у нашому випадку – здійснення правосуддя).

Отже, під місцевим судовим округом розуміється територія декількох районів (їх частин), міст (їх частин), об'єднаних в одному центрі з метою доступного територіального розташування судових органів і вирішення по суті судових справ відповідної спеціалізації за правилами, встановленими процесуальним законодавством. Утворення місцевих судових округів пропонується здійснювати в законодавчому, а не підзаконному порядку, а переглядати їх межі і кількість один раз на десять років.

На рівні місцевого судового округу можуть утворюватися три суди відповідної юрисдикції – цивільної, кримінальної, адміністративної. Для покращення рівня доступності правосуддя у місцевих судових округах пропонується утворити судові сектори з найближчим територіальним розташуванням до населення. Визначена орієнтовна кількість осіб, яку повинен охоплювати судовий сектор, – 10 000. Судовий сектор (пропонується утворювати наказом Державної судової адміністрації України, а їх кількість переглядати один раз на п'ять років) може розміщуватися в об'єктах державної, комунальної власності чи в орендованих державою об'єктах. Основне призначення судового сектора – наближення до населення судових послуг, оскільки саме на рівні судового сектора пропонується здійснювати прийом первинних судових документів (заяв, клопотань, скарг тощо).

Під апеляційним судовим округом розуміється нормативно визначена частина території держави, що складають декілька місцевих судових округів, на яку поширюються повноваження відповідного суду апеляційного рівня, надані йому в порядку, передбаченому процесуальним законодавством. В апеляційному суді

пропонується утворення судових палат відповідних спеціалізованих юрисдикцій – цивільної, кримінальної, адміністративної.

Вищий цивільний суд України, Вищий кримінальний суд України та Вищий адміністративний суд України пропонується визначити як вищі судові органи відповідних спеціалізованих судів і покласти на них виконання виключно касаційних повноважень. Реалізація такого підходу з урахуванням функціонування трьох спеціалізованих судів на рівні місцевого судового округу (суди першої інстанції), одного апеляційного суду на рівні апеляційного судового округу (суди другої (апеляційної) інстанції), трьох вищих спеціалізованих судів у межах держави (суди третьої (касаційної) інстанції) дасть можливість вести мову про чітке формування спеціалізованих судових структур – відповідних систем спеціалізованих судів у системі судів загальної юрисдикції.

Верховний Суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції згідно із запропонованою концепцією єдності судової юрисдикції повинен діяти у складі трьох спеціалізованих судових палат – цивільної, кримінальної, адміністративної. З метою забезпечення функціонування чотириланкової системи судів за правилом «одна судова ланка – одна судова інстанція» обґрунтовано визначення Верховного Суду України судом ревізійної інстанції з правом перегляду рішень судів касаційної інстанції з підстави відсутності неоднакового застосування норм права, що поряд з існуючим порядком перегляду судових рішень з підстави неоднакового застосування норм матеріального і процесуального права у Верховному Суді України повною мірою забезпечить єдність судової практики. Формою звернення заінтересованої особи до Верховного Суду України може бути заява, яка подається у тримісячний строк з дня винесення рішення судом касаційної інстанції. При цьому подання заяви про перегляд рішення суду касаційної інстанції з підстави неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм права після звернення до Верховного Суду України в ревізійному порядку не допускається.

Крім того, для утвердження статусу Верховного Суду України як найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції та з метою дотримання правила «одна судова ланка – одна судова інстанція» Верховному Суду України запропоновано передати повноваження Вищого адміністративного суду України, які він на сьогодні здійснює як суд першої та апеляційної інстанцій. Також із метою досягнення однакового і правильного застосування норм права одним із способів реалізації децентралізації судової влади визначено інститут спільного пленарного засідання Верховного Суду України і відповідних вищих спеціалізованих судів, який би діяв за принципом *ad hoc* за рівного (паритетного) представництва суддів Верховного Суду України та суддів вищих спеціалізованих судів.

У **підрозділі 5.2. «Участь вищих спеціалізованих судів у конституційному судочинстві»** аргументовано необхідність розширення переліку суб'єктів звернення до Конституційного Суду України у порядку частини 1 статті 150 Конституції України вищими спеціалізованими судами. Наведене обґрунтовується їх місцем у системах спеціалізованих судів і судовій владі загалом, ієрархічною і процесуальною близькістю до місцевих та апеляційних судів, глибокою обізнаністю

з проблемними питаннями правозастосування у відповідній судовій юрисдикції, потребою оперативного реагування на застосування законів та інших правових актів, які не відповідають Конституції України (є неконституційними).

Разом із тим таке право вищих спеціалізованих судів повинно регулюватися рамками їх судової компетенції та обмежуватися сферою здійснення судочинства. Тому право звернення до органу конституційної юрисдикції має поширюватися на: а) правові акти Верховної Ради України (закони); б) акти Президента України, крім тих, які безпосередньо не стосуються сфери здійснення судочинства у відповідній судовій юрисдикції; в) акти Кабінету Міністрів України, крім тих, які комплексно не впливають на процес здійснення правосуддя в аспекті організаційного забезпечення відповідних судових органів. З метою реалізації такого підходу право вищих спеціалізованих судів щодо звернення до Верховного Суду України про направлення конституційного подання потребує законодавчого уточнення і корекції.

У підрозділі 5.3. «Функціонування апарату в аспекті вдосконалення організаційного забезпечення роботи вищого спеціалізованого суду» вивчення сфер діяльності апарату вищого спеціалізованого суду показує значущість реалізації ним функцій. Апарат суду не може існувати поза судом, що свідчить про органічну єдність виконуваних вищим спеціалізованим судом функцій, а на цій підставі – єдність його внутрішньої структури та структури апарату. Виходячи із основного завдання організаційного забезпечення роботи вищого спеціалізованого суду, апарат виконує відповідні функції у напрямках організаційно-методичного, правового, аналітичного, інформаційно-статистичного, юридичного, документального, інформаційно-технічного, фінансового, кадрового, матеріально-технічного, соціально-побутового, комунікаційного забезпечення, а також міжнародно-правового співробітництва, охорони державної таємниці, режимно-секретної та мобілізаційної роботи.

Організаційне забезпечення роботи вищого спеціалізованого суду – це постійний, кропіткий, плановий і поточний процес. Але без чіткого окреслення на законодавчому рівні компетенції керівника апарату з метою уникнення довільного делегування йому повноважень головою вищого спеціалізованого суду ефективна робота суду уявляється проблематичною. З урахуванням законодавчого припису щодо контролю ефективності діяльності апарату головою вищого спеціалізованого суду підлягають визначенню критерії (ознаки) такої ефективності, оскільки ефективна система управління полягає в результативності функціонування системи забезпечення в суді та процесу управління як взаємодії керованої і керуючої систем, тобто інтегрований, сукупний результат взаємодії голови і керівника апарату суду.

Особливості функціонування апаратів судових органів, зокрема і вищих спеціалізованих судів, спонукають до вирішення питання про регулювання спеціальним законом правового статусу працівників органів судової влади, які є державними службовцями. Тому необхідними є підготовка та прийняття спеціального законодавчого акта, метою якого визначається регламентація проходження служби в органах судової влади (пропонована назва – «Про службу в органах судової влади»). Варіативно його структура може бути викладена таким чином: 1) загальні положення щодо служби в органах судової влади; 2) правовий

статус посадових осіб органів судової влади (осіб, що проходять службу в апаратах судів); 3) проходження служби в органах судової влади; 4) припинення служби в органах судової влади; 5) матеріально-технічне та соціально-побутове забезпечення посадових осіб органів судової влади; 6) відповідальність за порушення законодавства про службу в органах судової влади; 7) прикінцеві та перехідні положення (за необхідності).

У цьому контексті обґрунтовано авторське визначення поняття служби в органах судової влади як професійної діяльності громадян України, які займають посади в апаратах судів, що спрямована на здійснення заходів організаційного забезпечення роботи відповідних судових органів, виконання окремих повноважень, наданих законами та іншими нормативно-правовими актами.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення щодо вирішення наукової проблеми, яка полягає в обґрунтуванні організації та діяльності вищих спеціалізованих судів, створенні концепції єдності судової юрисдикції й розробленні на її основі науково аргументованих пропозицій щодо ефективності системи судів загальної юрисдикції з урахуванням трансформаційних процесів у суспільстві та проведення заходів судової реформи. Виходячи з наведеного, до найзагальніших результатів дослідження віднесено такі:

1. Доктрина судового права розглянута як універсальна загальноправова теорія судового права і процесуального права, а також як теоретична і методологічна основа для розвитку понятійного апарату судової влади, процесуального права, напрям для розробки теоретико-прикладних проблем правосуддя, у тому числі щодо взаємозв'язку різних видів судочинства та проблеми єдності судової юрисдикції. Зазначена доктрина як сукупність норм права, що визначають судовий устрій і судовий процес, стала фундаментом для обґрунтування концепції єдності судової юрисдикції на підставі загальних положень судового права, теорії юридичного процесу та теорії єдності судового процесу.

Додатково обґрунтовано, що юридичний правозастосовний процес поділяється на юрисдикційний та неюрисдикційний. Головним елементом юрисдикційного правозастосовного процесу є процесуальне провадження, сукупність яких співвіднесено з юридичним процесом як особливе і загальне. Тому стверджується, що юрисдикційний правозастосовний процес, здійснюваний судами, ототожнюється із судовим процесом. Дослідження співвідношення юридичного процесу та юрисдикційного процесу дало можливість виокремити принципи судового юрисдикційного процесу, сукупність яких підтверджує єдність судового процесу. Водночас така єдність не суперечить виокремленню його видів за критерієм предмета регулювання.

2. Зважаючи на позицію про те, що положення ЦК України є пріоритетними щодо ГК України у сфері господарювання, а відповідні положення ЦК України і ГК України співвідносяться як загальна і спеціальна норма, а також з урахуванням того, що процесуальні норми слугують формою реалізації норм матеріального

права, обґрунтовано тезу про те, що судовий господарський процес не може визнаватися складовою теоретичної конструкції в рамках єдиного судового процесу. Аргументовано, що між нормами цивільного і господарського процесів відсутні принципові розбіжності, а більшість існуючих полягають, як правило, у суб'єктному складі учасників спору та викликані бажанням «заспеціалізувати» господарський процес. За такого підходу вирішення господарських справ за правилами ЦПК України дозволить вести мову про рівність фізичних і юридичних осіб як у матеріальних, так і у процесуальних правовідносинах, а також здійснювати захист у судах однієї судової юрисдикції за однаковими процесуальними приписами.

3. Співвідношення понять «юрисдикція суду» та «судова юрисдикція» доводить, що сутність першого фактично розкриває масив повноважень конкретного суду «по горизонталі», а друге наповнюється змістом у системному значенні з урахуванням безумовної його пов'язаності з принципами побудови системи судів загальної юрисдикції. Доведено, що судова юрисдикція як визначення сфери судової діяльності має функціональну (характеризує обсяг повноважень судів в інстанційному розумінні), предметну (окреслює обсяг повноважень щодо відповідних правових об'єктів судового захисту) та територіальну (охоплює повноваження судових органів щодо їх територіальної діяльності) складові. Отже, судова юрисдикція характеризує побудову судових органів «по вертикалі» та є основою для створення відносно автономних структур судів.

4. Єдності судової юрисдикції не суперечить її видовий поділ за критерієм підвідомчості спорів, що дає підстави для обґрунтування існування певної судової юрисдикції як системного явища в межах єдиної судової юрисдикції (конституційна, цивільна, кримінальна, адміністративна). Таке розмежування є, як правило, відображенням галузевого впливу або статусу судового органу. Стверджується, що в цивільній юрисдикції є допустимим розгляд спорів, які виникають із цивільних правовідносин між юридичними особами. При цьому суб'єктний критерій не є пріоритетом в обґрунтуванні господарської юрисдикції, а судові органи цивільної юрисдикції повинні мати спеціалізацію з розгляду усіх справ, які виникають із приватноправових відносин.

Наведено додаткові аргументи про недопустимість паралельного існування цивілістичної і господарської матеріальних систем, що зумовлює конкуренцію відповідних судових юрисдикцій, створює ризики різного тлумачення норм права і породжує формування різної судової практики. Тому запропоновано підсилити цивілістичний напрям, зазначити про втрату чинності ГК України, розмістити окремі норми ГПК України у ЦПК України та ліквідувати судову господарську юрисдикцію, що підтверджено й офіційними статистичними даними.

5. Єдність судового процесу є базисом для єдності судової юрисдикції, що дозволило обґрунтувати властиві для неї ознаки: 1) реалізація єдиних принципів у побудові системи судів – територіальності, спеціалізації, інстанційності; 2) реалізація загальних принципів єдиного судового процесу як механізму її здійснення; 3) визначальна роль у побудові єдиної судової системи; 4) взаємозв'язок з принципами побудови системи судів, що у поєднанні з принципами єдиного судового процесу дозволяє створити теоретичну конструкцію єдиної судової

юрисдикції з визначенням її територіального поширення, спеціалізації судів і судових інстанцій; 5) можливість розмежування в аспекті організації системи судів загальної юрисдикції цивільної, кримінальної, адміністративної судових юрисдикцій, що має наслідком формування структур спеціалізованих судів за такою схемою: місцевий суд – апеляційний суд – вищий спеціалізований суд (Вищий цивільний суд України, Вищий кримінальний суд України та Вищий адміністративний суд України).

6. У ретроспективі визначено умовні етапи розвитку судової системи та досліджено запровадження спеціалізації судових органів на теренах України. На першому етапі спеціалізація мала місце на тих історичних проміжках, коли або виникала необхідність врегулювання правовідносин, які склалися у сфері застосування торговельного (комерційного) права, або потреба розгляду спорів громадян з адміністрацією, або вирішення справ в умовах ведення бойових дій (комерційні суди Росії, фінансові суди в Галичині, адміністративні суди часів УНР і Великої Румунії, військові суди УНР, Гетьманату, Директорії та ЗУНР).

Для другого етапу (початок радянського періоду судочинства) характерними стали так звана революційність правосуддя, підпорядкування судів радам, відсутність вищих судових органів і відокремлення військових судових органів від загальної судової системи.

На третьому етапі перехід до нової економічної політики спонукав до створення спеціалізованих установ, як правило, відомчого спрямування, а початок відбудови господарства, курс на індустріалізацію та потреба забезпечення транспортних комунікацій мали наслідком створення спеціалізованих судів різної компетенції, що свідчить про перехід від спеціалізації за суб'єктом судочинства до галузевої спеціалізації. Водночас період 1930–1950 років характеризується створенням квазісудових органів репресивного спрямування (особливі наради, так звані двійки, трійки).

На четвертому етапі, починаючи з 1960-х років ХХ століття, на підставі проведеної кодифікації законодавства в організаційному плані із системи загальних судів виокремилися спеціалізовані органи державного арбітражу, які було сформовано в єдину союзно-республіканську систему. Запровадження ринкових підходів у господарюванні, розширення кола господарюючих суб'єктів обумовили створення системи арбітражних судів.

На п'ятому етапі з проголошенням незалежності України на виконання положень Конституції України від 28 червня 1996 року була визначена необхідність побудови правової держави, що спонукало до реформування законодавства про судоустрій. На реалізацію положень Основного Закону щодо побудови системи судів загальної юрисдикції за принципами територіальності і спеціалізації передбачено функціонування трьох вищих спеціалізованих судів як вищих судових органів відповідних спеціалізованих судів.

7. У загальнотеоретичному сенсі поняття «правовий статус» як юридична категорія, що відображає сутність і зміст правового становища державного органу, в тому числі і судового, окреслюється відповідними правовими нормами та інститутами, належними до певної галузі права. Тому доведено, що конституційні

положення про вищі спеціалізовані суди є базисними, оскільки визначають шляхи конкретизації їх правового статусу на законодавчому рівні, спрямовуючи деталізацію питань організації та діяльності зазначених судів у правовій сфері.

Це дало можливість виокремити елементи правового статусу вищих спеціалізованих судів як державних органів: 1) конституційне та законодавче закріплення особливого, встановленого державою порядку утворення і формування суддівського корпусу; 2) утворення для виконання основної функції судової влади – здійснення правосуддя; 3) конституційне визначення обсягу юрисдикції і здійснення судочинства та законодавча регламентація компетенції як юридичного вираження виконуваних функцій і наданих повноважень, що визначають напрями її реалізації; 4) імперативне встановлення порядку діяльності, що відображається у процесуальних нормах, виключно на підставі яких здійснюється правосуддя; 5) наявність структури та внутрішньої організації, закріплених у нормативних актах. При цьому законодавець не робить винятків у питаннях структурної побудови вищих спеціалізованих судів, що свідчить про рівнозначність правового статусу кожного з них.

8. Специфіка діяльності вищих спеціалізованих судів обумовлена поставленими завданнями, сутність яких полягає в забезпеченні однакового та правильного застосування законодавства судами нижчих рівнів і формування для відповідних судових органів правозастосовних напрямів з метою забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави і суспільства. Виходячи з важливості завдань вищих спеціалізованих судів, вони конкретизуються у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та у нормах процесуального законодавства.

Роль вищих спеціалізованих судів серед спеціалізованих судів нижчих рівнів відповідної судової спеціалізації визначена як можливість реалізації ними повноважень судів касаційної інстанції з розгляду певних категорій справ і формування як власної судової практики, так і практики судів нижчих рівнів. Це твердження ґрунтується на тому, що вищі спеціалізовані суди: а) очолюють відносно автономні системи спеціалізованих судів, що водночас складають систему відповідної спеціалізованої судової юрисдикції; б) є третьою ланкою у системі судів загальної юрисдикції та у системах спеціалізованих судів, що свідчить про узгодженість побудови судових ланок та інстанцій; в) крім здійснення правосуддя, наділені повноваженнями, які є похідними від касаційних повноважень у сфері судочинства.

Обґрунтовано місце вищих спеціалізованих судів у системі судової влади, що характеризується такими ознаками: 1) ієрархічне становище у сенсі побудови судових ланок спеціалізованих судів; 2) інстанційне розташування як судів касаційної інстанції, що обумовлено реалізацією принципу інстанційності; 3) виключність рішень у межах окремої судової юрисдикції, що визначається межами процесуального впливу на підставі конституційного положення про забезпечення касаційного оскарження рішення суду; 4) єдність внутрішньої структури, різниця у якій з урахуванням спеціалізації може полягати у кількості та

напрямах діяльності судових палат; 5) підзаконний порядок утворення та визначення територіального розташування.

9. Класична класифікація системи принципів судової влади, що охоплює і принципи діяльності вищого спеціалізованого суду, умовно поділяється на три підсистеми: 1) інституціональні (загальні принципи судової влади); 2) функціональні (принципи здійснення судочинства); 3) організаційні або судоустрійні принципи (принципи організації системи судових органів).

Базисним для утворення вищих спеціалізованих судів є принцип спеціалізації, сутність якого полягає в утворенні в системі судів загальної юрисдикції підсистем судових органів, уповноважених вирішувати справи певних категорій. Цей принцип знаходить утілення у повному обсязі у судах вищої ланки на рівні галузевої спеціалізації, а також є властивим усім судовим органам в аспекті спеціалізації суддів у відповідному суді.

Функція правосуддя є основоположною для будь-якого судового органу, в тому числі для вищих спеціалізованих судів, тому всі інші функції мають похідний характер від неї. При здійсненні функції правосуддя вищий спеціалізований суд має повноваження: 1) суду касаційної інстанції, реалізуючи таким чином конституційні приписи щодо забезпечення оскарження рішення суду в касаційному порядку; 2) щодо Вищого адміністративного суду України – суду першої, апеляційної інстанцій, у визначених КАС України випадках, та суду касаційної інстанції; 3) перегляду власних судових рішень у зв'язку з (за) нововиявленими обставинами.

Запропоновано авторський підхід до класифікації функцій вищих спеціалізованих судів: 1) функції суду (органу державної влади), що виконуються виключно суддями і безпосередньо пов'язані з реалізацією судової влади; 2) функції суду, коли діяльність суддів безпосередньо не пов'язана із реалізацією судової влади; 3) функції організаційного забезпечення судової діяльності, які виконуються апаратом вищого спеціалізованого суду.

10. На підставі доробку загальної теорії систем стверджується, що система судів загальної юрисдикції – це сукупність судів усіх видів, рівнів та юрисдикцій, що складають єдине ціле, мають спільне завдання, яким є забезпечення кожному права на справедливий суд і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, об'єднані спільним способом реалізації судової влади – здійсненням правосуддя, та спільною формою його реалізації – судочинством. Обґрунтовано, що системі судів загальної юрисдикції притаманні такі властивості, як моноцентризм, ієрархічність, багаторівневність і структурованість.

Елементами системи судів загальної юрисдикції як метасистеми визначено системи спеціалізованих судів. Для цих систем характерними є особливий, передбачений законом порядок утворення та ліквідації спеціалізованих судів як елементів зазначених систем; наявність спільного завдання із забезпечення права на справедливий суд у відповідній сфері правовідносин; спільність принципів функціонування елементів (спеціалізованих судів); особливості взаємозв'язків між елементами (внутрішні зв'язки), між окремими елементами системи (зовнішні

зв'язки) та окремими елементами інших, пов'язаних із цими системами, систем держави, а також між ними й іншими системами, що функціонують у державі. На підставі цього у законодавчому порядку закріплюються системи спеціалізованих судів з однаковими структурними елементами кожна: місцевий суд – апеляційний суд – вищий спеціалізований суд.

11. Аргументовано, що утворення та організація діяльності судових палат у вищих спеціалізованих судах мають особливості з урахуванням дуалістичного підходу до їх утворення (голова суду – пропозиція, збори суддів – рішення), специфіки відповідної судової юрисдикції (на підставі затвердженого органом суддівського самоврядування класифікатора категорій справ відповідної юрисдикції або залежно від законодавчого визначення кількості судових юрисдикцій у вищому спеціалізованому суді). У Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ спеціалізація судових палат у межах відповідних юрисдикцій не визначена, що дає можливість для поглиблення спеціалізації не тільки в цьому суді, а й у відповідних судах нижчих рівнів за потреби оптимізації судової діяльності та підвищення ефективності надання судових послуг.

Надано дефініцію «судова палата» в аспекті виконання судової функції – це структурний судовий підрозділ, який утворюється зборами суддів за пропозицією голови вищого спеціалізованого суду з одночасним визначенням спеціалізації та кількісного складу суддів судової палати з метою здійснення правосуддя у порядку, передбаченому процесуальним законом.

Результати дослідження інституту секретаря судової палати показали, що ця посадова особа має різнопланові повноваження, що передбачають акумулювання даних і здійснення первинного аналізу поточного стану організаційного, інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності судової палати, проблемних питань у сфері правозастосування, контролю за здійсненням та узагальненням судової практики тощо. Надано визначення поняття «секретар судової палати» – це суддя, який, крім відправлення правосуддя, здійснює виключно в межах відповідної судової палати обов'язки організаційного, контрольного, представницького, інформаційного характеру згідно з чинним законодавством.

12. Повноваження пленуму вищого спеціалізованого суду як загального зібрання суддів класифіковано на організаційні, правороз'яснювальні та контрольні. Роз'яснення, які надаються пленумами вищих спеціалізованих судів судам нижчих рівнів, мають на меті забезпечити однаковість, правильність і системність у застосуванні законодавства судами при розгляді і вирішенні справ у межах відповідної судової юрисдикції, а також імплементацію загальноновизнаних міжнародно-правових принципів та їх пріоритетну реалізацію у сфері правозастосування.

Доведено, що у такому розумінні постанова пленуму вищого спеціалізованого суду – це різновид офіційного тлумачення, наданого спеціалізованим судам нижчих рівнів у вигляді роз'яснення, здійсненого у процесі виведення заключного твердження з одного або декількох вихідних тверджень на основі певних закономірностей – від загальних правових норм до конкретизуючих їх правоположень. Критично оцінена практика вищих спеціалізованих судів щодо

надання роз'яснень застосування норм законодавства у формі інформаційних листів. Видання таких листів законом прямо не передбачено, а їх підготовка здійснюється у довільній (нерегламентованій) формі і не відповідає рівню формалізації постанов пленуму вищого спеціалізованого суду.

13. Основними чинниками для функціонування спеціалізованих (спеціальних) судових органів у країнах загальної системи права визначено: особливості здійснення судочинства, які є відмінними від загальних; традиційність судоустрою; забезпеченість високого рівня довіри суспільства до суду. З урахуванням специфіки державного устрою конкретної країни спеціалізовані (спеціальні) суди організовуються різними способами і можуть функціонувати: 1) як самостійні судові органи з обмеженою юрисдикцією; 2) як складові загальних судів; 3) лише на федеральному рівні; 4) паралельно на федеральному рівні і на рівні суб'єктів федерації. При цьому, як правило, самостійні судові структури не утворюються, а вищими інстанціями визначаються відповідні загальні суди. Функціонування спеціалізованих (спеціальних) судів відрізняється в організаційному і процесуальному плані, ефективністю діяльності та рівнем формалізації процедури, що в окремих країнах (Велика Британія, Канада, США) фактично призводить до визнання другорядності їх статусу у порівнянні із загальними судами.

Формування досліджених судових систем європейських країн, основою для яких є модель континентального права, доводить виважене використання переваг спеціалізації, що спостерігається у побудові спеціалізованих судових структур (адміністративна юстиція) з організацією вищих судових інстанцій (досвід Литви, Польщі, Франції, ФРН, Швеції); у створенні окремих систем судів як складових судових систем країни (Естонія, Італія); у функціонуванні мережі спеціалізованих судів на рівні нижчих ланок судової системи з поширенням їх юрисдикції або на всю територію країни, або на її частину (Італія, Франція, Швейцарія); в існуванні військових судів як спеціалізованих з обмеженою компетенцією (Іспанія, Італія, Польща, Франція); організації судових органів ювенальної юстиції (Австрія, Італія, ФРН, Франція).

Аргументовано, що у країнах романо-германської системи права пріоритетною є тенденція до полісистемності судової влади та спеціалізації судових структур, що має наслідком утворення поряд із системами загальних судів спеціалізованих систем, які складають, зокрема, фінансова, соціальна, трудова, адміністративна юстиція як результат поділу права на публічне і приватне, що обумовлює їх організаційне та процесуальне відокремлення від інших судових юрисдикцій і відносну автономію у судовій діяльності.

Запровадження спеціалізації у судових системах пострадянських країн відбувається шляхом поступового виокремлення з масиву правових конфліктів публічно-правових та економічних спорів (галузевий критерій спеціалізації), а функціонування військових судів (Білорусь, Росія, Казахстан, Азербайджан) та судів у справах неповнолітніх (Казахстан) ґрунтується на використанні суб'єктного критерію.

Традиційно господарська (арбітражна, економічна) юрисдикція має відповідне організаційне втілення, що відображене у створенні дволанкових (Вірменія,

Казахстан) або триланкових (Азербайджан, Росія) структур спеціалізованих судових органів, компетентних вирішувати спори у сфері господарської (економічної) діяльності. Вищі спеціалізовані судові органи діють як суди першої, касаційної, наглядової інстанцій, але як самостійні органи не утворюються (Узбекистан, Таджикистан), деякі з них є складовими верховних судів (Білорусь, Російська Федерація), а окремі функції вищої судової інстанції виконують верховні суди (Молдова, Азербайджан, Вірменія, Грузія).

Адміністративна юстиція перебуває у стані становлення та організаційно окреслена, як правило, окремо утвореними адміністративними судами без їх ієрархічної структуризації, або вони діють на базі економічних (господарських, арбітражних) судів. Причиною цього є відсутність на пострадянському просторі уніфікованих підходів до вирішення адміністративних спорів, які виникають в економічній сфері. На цій підставі розвиток інституту адміністративної юстиції як спеціалізованої окреслено двома шляхами: а) побудова моністичної моделі та створення самостійної вертикалі адміністративних судів, компетентних вирішувати, крім спорів, пов'язаних із захистом прав і свобод громадян, спори, що виникають у сфері господарювання; б) дотримання дуалістичної моделі функціонування адміністративної юстиції і вирішення адміністративних спорів як загальними, так і арбітражними (господарськими, економічними) судами.

14. У контексті проведення судової реформи та вдосконалення правового статусу вищих спеціалізованих судів на підставі концепції єдності судової юрисдикції запропоновано ряд заходів реформування, до яких віднесено: 1) потреба територіального переформатування судової системи шляхом застосування принципу територіальності в аспекті реалізації принципу доступності правосуддя та утворення місцевих і апеляційних судових округів з урахуванням того, що округ – це узагальнена назва територіальної організації для декількох адміністративно-територіальних одиниць, об'єднаних в одне ціле (територіальну одиницю) для вирішення конкретних державних завдань (у нашому випадку – здійснення правосуддя); 2) запровадження на рівні Верховного Суду України поряд із переглядом судових рішень (варіативно – дозвільне провадження) нового процесуального механізму – ревізійного провадження (форма звернення до Верховного Суду України – заява в разі відсутності неоднакового застосування норм права). При цьому звернення в порядку ревізійного провадження унеможлиблює звернення в порядку дозвільного провадження; 3) пропозиція передачі повноважень Вищого адміністративного суду України, які він здійснює як суд першої та апеляційної інстанцій, Верховному Суду України.

Аргументовано розширити перелік суб'єктів звернення до Конституційного Суду України (частина 1 статті 150 Конституції України) вищими спеціалізованими судами, що обґрунтовано їх місцем у системі правосуддя, ієрархічною і процесуальною близькістю до судів нижчих рівнів, обізнаністю з проблемами правозастосування, потребою оперативного реагування на застосування законів та інших правових актів, які не відповідають Конституції України (є неконституційними). Уточнено, що це право підлягає обмеженню сферою здійснення судочинства у відповідній судовій юрисдикції.

Виокремлено і досліджено види адміністративно-правових відносин, які є похідними від принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності, що виникають між вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом України і судами нижчих рівнів. З метою досягнення однакового і правильного застосування норм права як один із способів реалізації децентралізації судової влади обґрунтовано потребу в інституті спільного пленарного засідання, який би діяв за принципом ad hoc за рівного (паритетного) представництва суддів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів.

Зважаючи на завдання і повноваження апарату вищого спеціалізованого суду та апаратів судів нижчих рівнів, аргументована необхідність прийняття спеціального законодавчого акта, метою якого визначена регламентація проходження служби в органах судової влади (пропонована назва – «Про службу в органах судової влади»), та варіативно викладена його структура. Також обґрунтована авторська дефініція служби в органах судової влади як професійної діяльності громадян України, які займають посади в апаратах судів, що спрямована на здійснення заходів організаційного забезпечення відповідних судових органів, а також виконання окремих повноважень, наданих законом та іншими нормативно-правовими актами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Глущенко С. В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України: теоретико-прикладне дослідження [монографія] / С. В. Глущенко. – Ч.: Чорнобаївське КПП, 2015. – 352 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Глущенко С. Роль вищих спеціалізованих судів України у системі судової влади / С. Глущенко // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 4. – С. 74–81.

3. Глущенко С. Місце вищих спеціалізованих судів України у системі судової влади / С. Глущенко // Вісник прокуратури. – 2012. – № 9. – С. 104–113.

4. Глущенко С. Деякі аспекти змісту правового статусу вищих спеціалізованих судів України / С. Глущенко // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2012. – № 3. – С. 47–54.

5. Глущенко С. В. Правовий статус вищого спеціалізованого суду як юридична категорія / С. В. Глущенко // Судова апеляція. – 2012. – № 2 (27). – С. 6–15.

6. Глущенко С. В. Принципи спеціалізації та інстанційності в діяльності вищого спеціалізованого суду / С. В. Глущенко // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 4 (17). – С. 1–5.

7. Глущенко С. В. До питання про конституційно-правовий статус державного органу / С. В. Глущенко // Адвокат. – 2012. – № 6 (141). – С. 28–33.

8. Глущенко С. Розвиток законодавства про вищі спеціалізовані судові органи у новітній період історії України / С. Глущенко // *Право України*. – 2012. – № 11–12. – С. 327–335.

9. Глущенко С. В. Функції вищих спеціалізованих судів України: сутність і зміст / С. В. Глущенко // *Вісник Вищої ради юстиції*. – 2013. – № 1 (13). – С. 37–51.

10. Глущенко С. Інституціональні принципи в діяльності вищого спеціалізованого суду: поняття, класифікація, сутність / С. Глущенко // *Підприємництво, господарство і право*. – 2013. – № 1 (205). – С. 146–150.

11. Глущенко С. В. Становлення законодавства про спеціалізовані суди у дорадянський період історії України / С. В. Глущенко // *Адвокат*. – 2013. – № 2. – С. 31–35.

12. Глущенко С. Функциональные и организационные принципы судебной власти в деятельности высшего специализированного суда / С. Глущенко // *Legea si viata* (Закон і життя). Республіка Молдова. – 2013. – № 6. – С. 17–21.

13. Hlushcenko S. Peculiarities of Organization and Functioning of Specialized Judicial Bodies in Great Britain (Особливості організації та функціонування спеціалізованих судових органів у Великій Британії) / S. Hlushcenko // *L'Europe Unie. United Europe. Revue d'etudes europeennes. France*. – 2013-2014. – № 7–8. – P. 193–198.

14. Глущенко С. Концептуальні нариси єдності судової юрисдикції / С. Глущенко // *Право України*. – 2014. – № 11. – С. 219–232.

15. Глущенко С. В. Проблемні питання організаційного забезпечення вищого спеціалізованого суду / С. В. Глущенко // *Адміністративне право і процес*. – 2014. – № 1 (17). – С. 43–51.

16. Глущенко С. В. Деякі питання організації спеціалізованих судів у країнах континентального права / С. В. Глущенко // *Порівняльно-аналітичне право*. – 2014. – № 8. – С. 214–217.

17. Глущенко С. В. Децентралізація судової влади як вимога часу / С. В. Глущенко // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. – 2014. – Випуск 6–2. – Том 4. – С. 122–125.

18. Глущенко С. В. Позапроцесуальні відносини у системі судів загальної юрисдикції: теоретико-прикладний аспект / С. В. Глущенко // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. – 2014. – Випуск 12. – Том 1. – С. 147–151.

19. Глущенко С. В. Особливості запровадження спеціалізації у судових системах пострадянських країн / С. В. Глущенко // *Молодий вчений*. – 2015. – № 3 (18). – Частина 1. – С. 128–131.

20. Глущенко С. Єдність судової юрисдикції: продовження дискусії у доктринальній площині / С. Глущенко // *Право України*. – 2015. – № 3. – С. 78–86.

21. Глущенко С. В. Окремі питання функціонування спеціалізованих судів у країнах загального права / С. В. Глущенко // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. – 2015. – Випуск 1. – Том 4. – С. 164–168.

22. Глущенко С. В. Зміст правового статусу вищих спеціалізованих судів / С. В. Глущенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Серія: Право. – Випуск 31. – Том 3. – С. 111–115.

Тези доповідей:

23. Глущенко С. В. Правовий статус і правове становище: питання співвідношення / С. В. Глущенко // Законність і правопорядок: механізм забезпечення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 11–12 травня 2012 р.). – у 2-х томах. – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2012. – Т. 1. – 108 с. – С. 39–41.

24. Глущенко С. В. До питання визначення ролі вищих спеціалізованих судів у системі судової влади / С. В. Глущенко // Наука: теорія та практика: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Черкаси, 8 червня 2012 р.). – Черкаси: вид-во ВОТ «МАКЛАУТ», 2012. – 162 с. – С. 90–91.

25. Глущенко С. В. Системність компетенції і повноважень вищих спеціалізованих судів / С. В. Глущенко // Сучасні проблеми правового забезпечення державних реформ : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 11 серпня 2012 р.). – Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2012. – 112 с. – С. 31–33.

26. Глущенко С. В. Окремі питання порядку утворення вищих спеціалізованих судів / С. В. Глущенко // Актуальні питання матеріального та процесуального права: історія, сучасність, майбутнє : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 17–18 серпня 2012 р.). – Одеса. – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2012. – 100 с. – С. 19–20.

27. Глущенко С. В. Комерційні суди Російської імперії як спеціалізовані судові органи / С. В. Глущенко // Сучасний стан та перспективи подальшого розвитку правової системи України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 14–15 вересня 2012 р.). – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2012. – 108 с. – С. 11.

28. Глущенко С. В. Функціонування вищих спеціалізованих судових органів за часів державності України (1917–1921 рр.) / С. В. Глущенко // Роль права та закону у сучасному суспільстві : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22–23 вересня 2012 р.). – Київ. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2012. – у 2-х томах. – Т. 1. – 108 с. – С. 8–10.

29. Глущенко С. В. Деякі організаційно-правові аспекти функціонування вищих спеціалізованих судів / С. В. Глущенко // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Дніпропетровськ, 7–8 жовтня 2012 р.). – Частина I. / Наук. ред. О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: «Свідлер А. Л.», 2012. – С. 200–202.

30. Глущенко С. В. Актуальні питання судового контролю в аспекті діяльності вищих спеціалізованих судів України / С. В. Глущенко // Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку : матеріали

Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 13–14 лютого 2015 р.). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 196–199.

31. Глущенко С. В. Аналіз запровадження господарської (економічної) спеціалізації у пострадянських країнах / С. В. Глущенко // *Pravna veda a prax v tretom tisícročí* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Кошице, Словачька Республіка, 27–28 лютого 2015 р.). – Kosice : Universita Pavla Josefa v Kosiciach, 2015. – С. 27–29.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дослідження:

32. Глущенко С. В. Окремі питання єдності касаційної інстанції: концептуальний підхід / С. В. Глущенко // *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. – 2011. – № 1. – С. 114–125.

33. Глущенко С. В. Деякі теоретичні аспекти правового статусу вищого спеціалізованого суду / С. В. Глущенко // *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. – 2012. – № 3 (6). – С. 170–179.

34. Глущенко С. В. Концептуальний аналіз постанов і роз'яснень пленумів вищих спеціалізованих судів / С. В. Глущенко // *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. – 2013. – № 4 (13) – С. 111–118.

АНОТАЦІЯ

Глущенко С. В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – *судоустрій; прокуратура та адвокатура*. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2015.

У дисертації досліджено особливості організації та діяльності вищих спеціалізованих судів у системі судової влади України. На підставі проведеного аналізу обґрунтовано концепцію єдності судової юрисдикції та розроблено науково-теоретичні пропозиції щодо підвищення ефективності системи судів загальної юрисдикції в умовах сучасних трансформаційних процесів у суспільстві та проведення заходів судової реформи.

Із урахуванням теоретичних напрацювань і норм законодавства України в роботі системно і цілісно досліджено питання щодо правового статусу вищих спеціалізованих судів, їх завдань, ролі та місця в системі судової влади, елементи механізму реалізації правового статусу зазначених судів. Вивчення досвіду судових систем країн загального і континентального права та особливості спеціалізації судової діяльності у пострадянських країнах дало підстави для висновку про те, що запровадження спеціалізації відбувається шляхом виокремлення з масиву правових конфліктів певних категорій спорів за галузевим або суб'єктивним критерієм.

На підставі концепції єдності судової юрисдикції аргументовано відповідні заходи реформування системи судів загальної юрисдикції, основними з яких

визначені утворення місцевих та апеляційних судових округів, утворення Вищого цивільного суду України, Вищого кримінального суду України та Вищого адміністративного суду України з одночасною ліквідацією господарської судової юрисдикції, а також надання Верховному Суду України ревізійних повноважень з перегляду рішень судів касаційної інстанції з підстави відсутності неоднакового застосування норм законодавства.

Ключові слова: вищий спеціалізований суд, концепція єдності судової юрисдикції, правовий статус, система судів загальної юрисдикції, спеціалізація, судова юрисдикція, судовий процес, судовий устрій, судочинство.

АННОТАЦІЯ

Глуценко С. В. Высшие специализированные суды в системе судебной власти Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.10 – судоустройство; прокуратура и адвокатура. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого. Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2015.

В диссертации исследованы особенности организации и деятельности высших специализированных судов в системе судебной власти Украины. На основе проделанного анализа обосновано концепцию единства судебной юрисдикции и разработано научно-теоретические предложения, направленные на повышение эффективности системы судов общей юрисдикции, с учетом трансформационных процессов в обществе и проведения судебной реформы.

С учетом теоретических наработок и норм законодательства Украины в работе системно и целостно исследованы вопросы правового статуса высших специализированных судов, их задач, роли и места в системе судебной власти, элементы механизма реализации правового статуса указанных судов. Изучение опыта судебных систем стран общего и континентального права и особенностей специализации судебной деятельности в постсоветских странах дало основания для вывода о том, что введение специализации происходит путем выделения из массива правовых конфликтов определенных категорий споров по отраслевому или субъектному критерию.

На основании концепции единства судебной юрисдикции аргументированы соответствующие меры реформирования системы судов общей юрисдикции, основными из которых определены образование местных и апелляционных судебных округов, создание Высшего гражданского суда Украины, Высшего уголовного суда Украины и Высшего административного суда Украины с одновременной ликвидацией хозяйственной судебной юрисдикции, а также предоставление Верховному Суду Украины ревізійних повноважень по пересмотру решений судов кассационной инстанции на основании отсутствия неодинакового применения норм законодательства.

Ключевые слова: высший специализированный суд, концепция единства судебной юрисдикции, правовой статус, система судов общей юрисдикции,

специализация, судебная юрисдикция, судебный процесс, судебное устройство, судопроизводство.

SUMMARY

Gluschenko S. V. **High specialized courts in the system of judicial power of Ukraine.** – *Manuscript copyright.*

The thesis submitted for a degree of Doctor of Law on the speciality 12.00.10 – judicature; public prosecution and advocacy. – Yaroslav Mudryi National Law University. Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2015.

On the basis of analysis the thesis substantiates the concept of unity of court jurisdiction in the context of organization and activity of high specialized courts in the system of judicial power of Ukraine subject to transformation processes in the state and society, making arrangements for judicial reform. Theoretical basis for examination of the mentioned concept is the study of judicial law, development of the theory of legal process and the theory of unity of judicial process. This made it possible to advance arguments for the fact that court jurisdiction as a definition of a sphere of judicial activity has territorial, objective and functional components. Therefore, court jurisdiction systematically characterizes the structure of judicial authorities and is the basis for creation of relatively independent structures of specialized courts.

Unity of court jurisdiction does not contradict with its division by criterion of jurisdiction of disputes, which enable to give arguments for existence of particular court jurisdiction as a systemic phenomenon under the single court jurisdiction (constitutional, civil, criminal, and administrative). As a rule, such differentiation is the reflection of industry influence or status of a judicial authority. Thus, in civil jurisdiction it is permitted to examine disputes arising from civil relations between legal entities. The objective criterion is not a priority in substantiation of economic jurisdiction and judicial authorities of civil jurisdiction must have a specialization for examination of all cases arising from private relations.

The thesis systematically and entirely examines issue relating to legal status of high specialized courts as public authorities, establishment and development of legislation about high specialized courts, their tasks, functions and places in the judicial system, mechanism of realization of legal status of the mentioned courts – basic principles and functional sphere of activity, organizational and legal aspects of their functioning and securing equal application of legislation. It is reasonable that the limits of organizational and procedural influence of a high specialized court in the context of solution of mentioned issues are determined by a certain court jurisdiction.

On the basis of comparative analysis basic factors for functioning of specialized (special) judicial authorities in countries with common legal system are non-common peculiarities of legal procedure, fixed judiciary traditions and security of high level of public confidence in judicature. Taking into account the specifics of state system of a particular country specialized functioning of such courts is different in terms of organization and procedural plan, functional effectiveness and level of formalization of the procedure. Implementation of specialization in judicial systems of countries of continental law is reflected in creation of specialized judicial structures (administrative justice) with

organization of high judicial instances; in creation of particular court systems as a constituent of judicial system of the country; in functioning of network of specialized courts at the level of lower units of judicial system with their jurisdiction extending to the whole territory of the country or a part of the country; in existence of courts of military justice as specialized; in organization of judicial authorities of juvenile jurisdiction. It is argued that in post-Soviet countries specialization of judicial systems is conducted through severance from a range of legal conflicts of public and economic nature (industrial criterion of specialization); functioning of military courts and juvenile courts is based on application of objective criterion. As to high judicial authorities, they act as courts of first instance, appeal courts, supervisory authorities; however, some of them are either a part of supreme courts or separate functions of high judicial instance are performed by supreme courts.

On the basis of the concept of unity of court jurisdiction the thesis substantiates appropriate measures for reformation of the general courts system. Basic of which are defined formations of local and appellate judicial districts, creation of the High Civil Court of Ukraine and High Criminal Court of Ukraine along with the High Administrative Court of Ukraine with concurrent liquidation of economic court jurisdiction, enabling high special courts to exercise the right of independent submission of constitutional applications to the Constitutional Court of Ukraine according to the procedure prescribed by part 1, art. 150 of the Constitution of Ukraine and authorization of the Supreme Court of Ukraine along with the powers to revise decisions of cassation instances as to unequal application of rules of law, revisory powers to revise decisions of the mentioned courts due to absence of unequal application of legislation.

Keywords: high specialized court, the concept of unity of jurisdiction, legal status, the system of courts of general jurisdiction, specialization, jurisdiction, lawsuit, legal proceedings.

Відповідальний за випуск
док. юрид. наук, проф.
Л. М. Москвич